Samenvatting van de cursus C.8-6: Elementen van ontologie (Hedendaags materialisme)

Algemeen

De cursus Elementen van ontologie: Hedendaags materialisme onderzoekt de filosofische grondslagen en reikwijdte van het moderne materialisme, dat het sciëntisme - de veronderstelling dat de natuurwetenschap de enige geldige bron van kennis is en alle zijnden omvat - als onbewezen axioma hanteert.

Aan de hand van het werk van de Amerikaanse geestesfilosoof Daniel Dennett analyseert de cursus hoe het cognitivisme en een massief evolutionisme het menselijke 'ik' en het bewustzijn trachten te herleiden tot louter elektrochemische robotprocessen en informatieverwerking.

Binnen dit reductieve kader verschijnt het 'ik' niet als een onstoffelijke ziel, maar als een nuttige fictie of een "narratief zwaartekrachtcentrum" geweven uit woorden, terwijl waarden en zingeving door de mens zelf worden geconstrueerd in een op zichzelf amoreel universum.

De cursus sluit af met een kritische tegenstem uit de taalfilosofie: John Searle bekritiseert dit 'digitale geweld' en demonstreert via zijn gedachte-experiment van de Chinese kamer dat het menselijk bewustzijn en de intentionaliteit niet simpelweg kunnen worden gelijkgesteld aan het syntactisch berekenen van een computer.

1: Grondslagen van het Hedendaags Materialisme en het Sciëntisme

Het hedendaagse materialisme, dat eind jaren vijftig van de twintigste eeuw opkwam (met onder meer D.M. Armstrong), stoelt wezenlijk op het sciëntisme. Dit houdt de onbewezen veronderstelling in dat de natuurwetenschappelijke methode de enige geldige vorm van kennis (cognitie) is en de totale werkelijkheid omsluit. Dit monisme behandelt de mens - inclusief al zijn mentale processen - als een louter fysisch object dat aan exact dezelfde natuurwetten is onderworpen als de rest van de materiële wereld.

Deze visie staat op gespannen voet met de filosofie van het gezonde verstand (folk psychology), waarin het 'ik' wordt ervaren als een autonome werkelijkheid die niet zomaar samenvalt met het materiële lichaam.

Voor het materialisme vormt het verklaarbaar maken van dit bewuste 'ik' echter een nijpend probleem. Om het bewustzijn binnen een fysisch kader in te passen, is de materialistische methode genoodzaakt het menselijk subject te ontdoen van zijn meest wezenlijke en specifieke kenmerken.

Door deze versimpeling herleidt men het ‘ik’ tot een mechanisch verklaarbaar verschijnsel, al blijft de vraag of het feitelijk ervaren bewustzijn daarmee daadwerkelijk verklaard is.

2: Cognitieve Wetenschappen, Informatieverwerking en Intentionele Houdingen

In de ontwikkeling van de psychologie vond een opmerkelijke omslag plaats. Waar Sigmund Freud het bewuste ‘ik’ als een vaststaand feit nam en het onbewuste zieleleven moest aantonen, heeft het moderne cognitivisme juist geen enkele moeite met onbewuste dataverwerking, maar worstelt het met het verschijnsel van het bewuste bewustzijn. In het spoor van pioniers als de oogarts Donders - die innerlijke mentale processen trachtte te meten via reactietijden - herleidt de cognitieve psychologie het zielenleven tot informatieverwerkende modellen en communicatiestromen (zoals in de informatica en de Turingmachine).

Binnen het denkkader van Daniel Dennett worden mentale processen onderverdeeld in fenomenale gewaarwordingen (zoals pijn) en intentionele propositionele houdingen (stances of poses), zoals overtuigingen (“ik geloof in God”) of verlangens.

Een wezen dat geanalyseerd kan worden in termen van overtuigingen en verlangens, wordt gedefinieerd als een intentioneel systeem. Dit geldt voor apen, maar binnen deze materialistische reductie evengoed voor mensen.

Kritisch wordt opgemerkt dat het cognitivisme hierbij dikwijls het onderscheid wist tussen een authentieke, gemeende levenshouding en een loutere pose, omdat het mentale toestanden uitsluitend vanuit een derdepersoonsperspectief analyseert.

3: Evolutionisme en het ‘Ik’ als Narratief Zwaartekrachtcentrum

Het hedendaags materialisme verbindt zich nauw met een massief en massaal darwinistisch evolutionisme. Dennett wijst het klassieke cartesiaanse dualisme - de opvatting dat de mens bestaat uit een stoffelijk lichaam en een onstoffelijke ziel - radicaal af en beschouwt dit als een achterhaald relict uit de tijd van de alchemie en astrologie.

In deze visie is de mens in essentie een gecompliceerde elektrochemische robot of een “high-tech slak”. Het menselijk brein verschilt biologisch niet fundamenteel van dat van een chimpansee of dolfijn; ook dieren bezitten een

vorm van ‘ik’ voor zover zij onderscheid maken tussen hun binnenwereld en de buitenwereld.

Het specifieke verschil bij de mens ligt in het vermogen om verhalen te vertellen en taal te gebruiken. Zoals een slak slijm afscheidt of een spin een web weeft, zo scheidt de mens een netwerk van woorden uit om zijn toekomst veilig te stellen.

Het menselijke ‘ik’ is volgens Dennett dan ook geen diepere substantie of een ‘wezentje’ in het hoofd, maar een nuttige fictie: een “narratief zwaartekrachtcentrum”. Niet het subject sticht de taal, maar de taal construeert het foute idee van een subject (“loquor, ego sum” - “ik spreek, dus ik ben”). Het ‘ik’ is louter een virtueel ordeningspunt voor data, vergelijkbaar met de werking van een computer.

4: De Mens als Waardenschepper en de Amorele Natuur

De reductie van het bewustzijn trekt zich door naar de axiologie (de waardeleer). Binnen het evolutionaire materialisme bezit het universum op zichzelf geen enkele voorafbestaande zin, doel of kosmische bestemming. De natuur is volstrekt amoreel en kent van nature enkel biologische gedragingen zoals geweld, moord, zelfzucht en verraad.

Dit betekent dat hogere waarden - zoals rechtvaardigheid, Liefde en broederlijkheid - geen transcendente of goddelijke oorsprong hebben. Waarden zijn menselijke constructies. De mens is de enige schepper van zijn eigen normen en geeft autonoom betekenis aan zijn bestaan.

Volgens Dennett is een godheid of een geopenbaarde ethische gedragscode (zoals de Decaloog) dan ook overbodig. Het zelf scheppen van waarden wordt gepresenteerd als de ultieme vorm van menselijke autonomie en democratie.

Kritische denkers merken op dat het materialisme hiermee de grenzen van de natuurwetenschappelijke methode overschrijdt: door op basis van biologische modellen uitspraken te doen over metafysica en ethiek, vervalt het van een wetenschappelijke methode in een ideologie.

5: Kritiek op het Digitalisme: John Searle en de Chinese Kamer

Tegenover het ‘digitale geweld’ van de kunstmatige intelligentie (AI) en de stelling dat de menselijke geest slechts een computer is, formuleert de Amerikaanse taalfilosoof John Searle een fundamentele kritiek. Searle vertrekt

vanuit de alledaagse taalfilosofie en benadrukt de wezenlijke rol van menselijke intentionaliteit.

Om aan te tonen dat rekenkracht geen bewustzijn oplevert, ontwierp Searle het gedachte-experiment van de Chinese kamer. Stel dat iemand die geen woord Chinees kent in een afgesloten ruimte zit met een regelboek. Wanneer er via een gleuf Chinese karakters binnenkomen, kan deze persoon op grond van puur syntactische regels ("als je teken X ziet, geef dan teken Y terug") de juiste antwoorden naar buiten reiken. Voor buitenstaanders lijkt het alsof de persoon Chinees begrijpt, terwijl er in werkelijkheid geen enkel inhoudelijk of semantisch begrip aanwezig is.

Searle concludeert dat computers uitsluitend syntactisch werken (het manipuleren van reeksen nullen en enen), terwijl het menselijke bewustzijn en denken gekenmerkt worden door semantiek (betekenisverlening en intentionaliteit). Het menselijk brein kan daarom niet simpelweg gelijkgesteld worden van een veredelde rekenmachine, en het menselijk bewustzijn blijft een biologisch en mentaal fenomeen dat zich niet laat herleiden tot louter digitale computerprogramma's